

Klasiskās valodas latviešu dziesmām: latīņu gadījums

Classical languages for Latvian folk songs: the Latin case

Ilze Rūmniece

Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte

Klasiskās filoloģijas katedra

Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050

E-pasts: ilze.rumniece@lu.lv

Latīņu valoda ir skaisti dziedama un dziedoša. Par to var pārliecināties, liekot to kopā vienā dziesmā ar tālu izdaudzināto dziesmīgo latviešu valodu un ar mūsu dziesmām. Mūsdienu tekstu tulkojumi klasiskajās valodās laiku pa laikam top par dāvinājumiem, jo paliekošais (dāvanu visbiežāk ieceram tieši tādu) tajos ir ar papildu senatnes sūbējumu un pārļaičīgā salikumā¹.

Atslēgvārdi: latviešu valoda; latīņu valoda; tulkojums; saglabāšana; pārveidošana.

Šeit latīņu versija izveidota sešām latviešu tautas dziesmām. Kopas izvēle saistīta vai nu ar dziesmu izteikto popularitāti (visbiežāk tiek dziedātas jebkurā sakarā, teiksim, „Bēdu, manu lielu bēdu”), vai ar labskanīgumu (arvien viegli un labi skan, teiksim, „Jūriņ’ prasa smalku tiklu”, „Upe nesa ozoliņu”), vai arī to noteicis kāds pasākums, kurā dziesma iederējusies (teiksim, „Aijā, žūžū, lāča bērni”, kas iederējās Alana Aleksandra Milna (*Alan Alexander Milne*) „Vinnija Pūka” epizodes inscenējumā latīņu valodā, ko izspēlēja LU klasisko filologu teātra trupa *Ludus Academicus*, „Rīga dimd” – dziesma, kas labi dziedama arī ārvalstu viesu pulkā, suminot mūsu galvaspilsētu). Kopu ievada dziesma „Teici, teici, valodiņa”, kas gan nebūt nav viegli izdziedama, nedz arī izteikti populāra, tomēr runā par valodu, tātad valodniekiem svarīga.

Daži komentāri par latīņu varianta izveides valodiskajiem principiem.

Atbilstošu latīņu leksēmu piemeklēšanā svarīgs, protams, bijis zilbju skaits vārdā, ar to saistīta arī vārdu kārtība dzejas rindā vai pantā. Tomēr tulkotāja

¹ Par profesora Pētera Ķīkaikas dāvinājumu Augustam Tentelim un LU studentu veikumu latviešu tautasdziesmu sengrieķu variantu tapināšanā sk. I. Rūmniece. Latviešu tautasdziesmas sengrieķu valodā: tikšanās tulkojumā. *LU Raksti, Literatūrzinātne, folkloristika, māksla. Krājumam „Tā neredzīga Indriķa dziesmas” (1806) – 200 gadi, Jura Alunāna krājumam „Dziesmiņas” (1856) – 150 gadi.* 73., 181–187.

centusies vārdu kārtību vispirms izvēlēties tieši atbilstošu latviešu tekstam, cik vien tas bijis iespējams. Lai arī latīņu vārdiem visumā tieksme labi „iekrist” latviešu tekstvietās, dažkārt nācies veidot aprakstošu izteiksmi, piem., „noskumusi” – „skumju seju” (*vultum tristem*), „dravenieks” – „bišu zinātnis” (*apium expers*), „vaska cimdi rociņā” – „vaskainas rokas” (*manus ceratae*). Teksta fragmentā „teici, teici, valodiņa” nav saglabāts vienas verbformas atkārtojums, bet izmantoti divi dažādi latīņu verbi – *dicere* un *tradere*: *lingua mea, dic et trade* – attulkojot no latīņu: „mana valoda, teic un stāsti”.

Latviešu valodai tik svarīgajiem deminutīviem latīņu valodā parasti izdevies atrast analogus, piem., „atslēdzīņa” – *claustrulum*; šajā pašā dziesmā nācies lietot arī deminutīvus, kuru nav latviešu tekstā, piem., „vāks” – *cuperculum*, jo trīs zilbīgais vārds labi iederas ritmā. Minētā iemesla dēļ laipu („ne tautieša laipu gāj”) iznāca nodēvēt par tiltiņu – *ponticulum*. Arī ogu „vācelīte” ieguvusi jaundarīnāto latīņu deminutīvu *perula* (no *pera* – tarba).

Dažviet latviešu lietvārdiem nav piemeklēts nozīmes ziņā tiešs latīņu ekvivalents, tiecoties pēc izvēlēta latīņu vārda atpazīstamības, vismaz filologu vidū: „kam tie kalni” – Latvijas kalni (kur varētu augt labība) nav gluži tādi, kādi Itālijā (*montes*) vai Grieķijā, tādēļ nāktos lietot vārdu *collis* (pakalns). Tomēr lietvārds *mons* (gen. *montis*) noteikti salīdzinoši atpazīstamāks (vismaz apgūstot 3. deklinācijas lietvārdus latīņu valodas pamatkursā). Līdzīgi ar „laiviņu”: latīņu kuģis – *navis* – nav gluži buru laiviņa, bet šī leksēma drīzāk atpazīstama kuģošanas kontekstā.

Upītes burbuļošanai (*Teici, teici, valodiņa*) veiksmīgi piederējies latīņu skaņu atdarinošais verbs *murmurare* (čukstēt, arī čalot – kā ūdenim), lakstīgalas pogošanai izmantots verbs *sibillare* – „svilpot”, kas gan latviešiem liktu domāt par strazdu, tomēr vārda trīs zilbīgums ļāva nosvērties par labu tieši šim latīņu vārdam.

Par Rīgas dimdēšanu/-ināšanu: verbs *tonare* (dārdēt, grandēt, runāt dārdošā balsī) tika izmantots arī tranzitīvā nozīmē – „dimdināt Rīgu”, tā saglabājot vienas un tās pašas saknes darbības vārdu, kā tas ir avottekstā. Tā arī ar „teicu valodiņu”: latīniskais pārveidojums *lingua loquebatur* (tika teikta, runāta valoda) labi iederējās rindas ritmā, mainot arī darbības laiku (kas nereti darīts, lai iegūtu lieku zilbi, nenodara ļaunu dziesmas teksta domai). Līdzīgi, cerams, nekaitē šūpuļa dziesmas vārdiem „tēvs, māte” latīņu variantā pievienotie piederības vietniekvārdi: *pater vester, mater vestra* (jūsu tēvs, jūsu māte – par lāčuku vecākiem). „Liku bēdu zem akmeņa” dziesmas rindiņa latīniski pārta-pusi: lielu akmeni liku [bēdai] virsū (*petram magnam inmittebam*). Līdzīgi arī iešana ar dziesmiņu druvā vai sētiņā latīņu tekstā izteikta kā dziesmas nešana sējumos un mājās (*cantum in segetes fero, cantum domos afferam*).

Izteiksmīgi vietumis izmantojamas latīņu valodas morfoloģiskās pērles – ģerundiji vai ģerundīvi: precīzi iederas *cantando* („pāri gāju dziedādam”), savukārt *bene dormiendi dona* (burtiski: labas gulēšanas dāvanas, t. i., dāvanas

par labu gulēšanu), protams, ir izvērsts izdomājums, tomēr priecē iespēja spēlēt ar latīņu ģerundija konstrukciju.

Romiešu kultūras kolorītam par godu teksta „Bēdu manu” piedziedājums pārveidots, minot Romu un tās atklāšanu, atrašanos (*Romam reperi* – „es atradu Romu”); repošanas un reperu laikos tāds piedziedājuma variants iekustina dziedātājus, vienlaikus liekot ieraudzīt latīņu verba *reperire* 1. personas perfekta formu un tās nozīmi. Tādējādi piedziedājums veidojas arī izteikti aliterējošs. Antīkais kolorīts redzams arī, piem., vārdkopā *Hyperborea porta* (Ziemeļa namdurvis), leksēmā *sandala* (no grieķu *σάνδαλον*, domātas „ziedu kurpes”), Romas laiku oikumēniskajā izteikumā *omnes gentes* – „visi ļaudis (klausījas)”.

Pārveidojumu piedzīvojis arī latviešu vismiļākās šūpuļa dziesmas piedziedājums: „aijā žūžū” vietā stājusies spēle ar latīņu verbu *dormire* – „gulēt”. Vārdu salikums *dormi, indormi* burtiskā tulkojumā ir „guli, iemiedz”. Latīņu valodas vārdu krājumā nav verba *indormire*, izveidots jauns prefiksēts variants ar *in-*, kas varētu nozīmēt „iegulēties”, tātad – aizmigt. Vārdu salikumam „pekainām kājiņām” radīta latīniskā versija *pedibus pedati estis* (burtiski: kājām kājaini esat), izmantojot lietvārdu „kāja, pēda” – *pes, gen. pedis* un atvasinājumu *pedatus*, lai mēģinātu izteikt „pekains” nozīmi.

Tāda, lūk, valodu tikšanās un saspēle: vienai gadu tūkstošu ilgs mūžs, bet aktīvais dzīves laiks jau sen kā noslēdzies, otrai – mūsu dzimtajai un dzīvajai – vēlam ilgu mūžu. Tāpat kā tās kopējiem, pētītājiem un attīstītājiem.

TEICI, TEICI, VALODIŅA

<i>Lingua mea, dic et trade, amnis de quo murmurebat, amnis de quo murmurebat, quid lascinia sibilat.</i>	<i>Teici, teici, valodiņa, Ko upīte burbulēja, Ko upīte burbulēja, Ko pogoja lakstīgal'!</i>
<i>Ubi amnis murmurebat, ibi gemmae floruerunt; ubi gentes audiebant, ibi linguas celebrant.</i>	<i>Kur upīte burbulēja, Tur uzplauka pumpuriņi: Kur ļautiņi klausījās(i), Tur valodas daudzinaj'.</i>
<i>Apes melle ut sugabant, ego sic sermonem gentis. Verborum flores compono sicut flores in corona.</i>	<i>Kā bitīte medu sūca, Tā es ļaužu valodiņu. Es salīku vārdu ziedus, Kā puķītes vainagā.</i>
<i>Flores ipsi floruerunt, texui coronam pulchram. Omnes gentes attendebant, ubi lingua loquebatur.</i>	<i>Ziedi paši uzziēdēja, Es nopīnu vainadziņu. Visi ļaudis klausījās(i), Kad es teicu valodiņ'.</i>

BĒDU, MANU LIELU BĒDU

<p><i>Dolorem, dolorem magnum, Non dolebam dolorem. (2 reizes)</i></p> <p><i>Epods: Ramtai, ramtai, radiridi-Roma, Ramtai Romam reperi.</i></p>	<p><i>Bēdu, manu lielu bēdu, Es par bēdu nebēdāj'.</i></p>
<p><i>Petram magnam inmittebam Et cantando transeam! (2 reizes)</i></p> <p><i>Epods.</i></p> <p><i>Nullum locum iniebam, vultum tristem ostendens.</i></p>	<p><i>Liku bēdu zem akmeņa, Pāri gāju dziedādam'.</i></p> <p><i>Es negāju noskumusi Nevienā(i) vietīņā;</i></p>
<p><i>Epods.</i></p> <p><i>Cantum in segetem fero, Cantum domos affero.</i></p> <p><i>Epods.</i></p>	<p><i>Ar dziesmiņu druvi gāju, Ar valodu sētiņā.</i></p>

RĪGA DIMD

<p><i>Rīga tonat, Rīga tonat, Rīgam quis tonaverat? Aijaijā, trallallā, Rīgam quis tonaverat?</i></p>	<p><i>Rīga dimd, Rīga dimd. Kas to Rīgu dimdināj'? Aijaijā, trallallā, Kas to Rīgu dimdināj'?</i></p>
<p><i>Dotem virgini excidunt, cuius fratres erant tres. Aijaijā, trallallā, cuius fratres erant tres.</i></p>	<p><i>Tai meitai pūru kala, Kam trejādi bāleliņ'.</i> <i>Aijaijā, trallallā, Kam trejādi bāleliņ'.</i></p>
<p><i>Patris frater dotem cudit, Matris frater claustrulum. Aijaijā, trallallā, matris frater claustrulum.</i></p>	<p><i>Tēva brālis pūru kala, Mātes brālis – atslēdzīņ'.</i> <i>Aijaijā, trallallā, Mātes brālis – atslēdzīņ'.</i></p>
<p><i>Frater virginis ipsius – aureum cuperculum. Aijaijā, trallallā, aureum cuperculum.</i></p>	<p><i>Vīņas pašas īstais brālis Zelta vāku liedināj'.</i> <i>Aijaijā, trallallā, Zelta vāku liedināj'.</i></p>

UPE NESA OZOLIŅU

<i>Amnis quercum auferebat apibus cum omnibus (2 reizes)</i>	<i>Upe nesa ozoliņu Ar visām'i bitītēm.</i>
<i>Uxor apium experti ripam ibat lamentans (2 reizes)</i>	<i>Dravenieka līgaviņa Tek gar malu raudādam'.</i>
<i>Sandala ex flore facta, at manus ceratae sunt.</i>	<i>Ziedu kurpes kājiņā(i), Vaska cimdi rociņā.</i>
<i>Desunt, desunt tibi, apis, Mihi quoque deerit.</i>	<i>Trūka, trūka tev, bitīte, Ja tev trūka, trūks man ar'.</i>
<i>Ut deerant tibi flores, mihi cera deerit.</i>	<i>Ja tev trūka sila ziedu, Trūks man vaska ritulīš'.</i>
<i>Cuius montes, cuius plana, cuius quercus densi sunt?</i>	<i>Kam tie kalni, kam tās lejas, Kam tie kuplie ozoliņ'?</i>
<i>Montes, plana sunt frumentis, quercus densi – apibus.</i>	<i>Kalni, lejas labībai, Bitēm kupli ozoliņi.</i>

JŪRIŅ' PRASA SMALKU TĪKLU

<i>Mare retem tenue poscit, navis album linteum. (2 reizes)</i>	<i>Jūriņ' prasa smalku tīklu, Laiviņ' baltu zēģelīt'.</i>
<i>Album linteum intendi, ibit navis nitida.</i>	<i>Uzvelk baltu zēģelīti – Iet laiviņa mirdzēdam'.</i>
<i>Centum milia in dies ibit navis nitida.</i>	<i>Iet laiviņa mirdzēdama Simtu jūdžu dieniņā.</i>
<i>Centum milia in dies et ducenta noctibus.</i>	<i>Simtu jūdžu dieniņā, Divisimti naksniņā.</i>
<i>Navis nitida petebit portam Hyperboream.</i>	<i>Iet laiviņa mirdzēdama Līdz Ziemeļa namduruīm.</i>
<i>Filias Boreas pulchras aspectandum navigo.</i>	<i>Ziemelim ir skaistas meitas, Tās es braucu lūkoties.</i>
<i>Navigas, at non navigas, – me possidere nequis tu.</i>	<i>Vai tu brauci, vai nebrauci, Tu jau manis nedabūs'!</i>

<i>Magis lutum patris vado, sponsi nolo ponticulum.</i>	<i>Labāk tēva dubļus bridu, Ne tautieša laipu gāj'.</i>
<i>Patris lutum argenteum, lacrimosum ponticulum.</i>	<i>Tēva dubļi sidraboti, Tautu laipa asarot'.</i>

AIJĀ, ŽŪŽŪ, LAČA BĒRNI

<i>Ūrsi liberi, dormite, dormi, indormi. Pedibus pedati estis, indormi.</i>	<i>Aijā, žūžū, lača bērni Aijā, žūžū. Pekainām(i) kājiņām(i) Žū, žū, žū.</i>
<i>Pater vester mel petebat, dormi, indormi. Mater vestra uvas legit, indormi.</i>	<i>Tēvs aizgāja bišu kāpt(i) Aijā, žūžū. Māte ogu palasīt(i) Žū, žū, žū.</i>
<i>Pater mellis ollam tulit, dormi, indormi. Mater – perulam uvarum. indormi.</i>	<i>Tēvs atnesa medus podu Aijā, žūžū. Māte ogu vācelīti Žū, žū, žū.</i>
<i>Omne istud infantibus dormi, indormi, bene dormiendi dona, indormi.</i>	<i>Tas mazam(i) bērniņam(i) Aijā, žūžū. Par mierīgu gulēšanu Žū, žū, žū.</i>

Summary

The article shows an unusual meeting and interplay of languages in the modern days: a translation of six Latvian folk songs into Latin. Original works of poetry or translations of poems into classical languages have been valued as souvenirs, gifts or tributes since the times of Classicism. This usually is the fate of time-tried texts of great popularity, very much like the Latvian folk songs. The analytical part of the article contains commentary on the lexical and morphological challenges encountered when translating Latvian texts into Latin, whereas the practical part contains parallel texts of Latvian songs and Latin translations.